

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

ГУЦУЛ Володимир Миколайович

РИЦАРСЬКА МІЛІТАРНА ТЕХНОЛОГІЯ В КИЄВО-РУСЬКІЙ ТА ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКІЙ
ДЕРЖАВАХ У XIII – XVI СТ.: ІНСТРУМЕНТИ, КОНЦЕПЦІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗБРОЙНОЇ
БОРОТЬБИ

Спеціальність 07.00.02 – Всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ-2011

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі історії факультету гуманітарних наук Національного Університету «Києво-Могилянська академія»

Науковий керівник: кандидат історичних наук,
ГЛОМОЗДА Костянтин Юхимович
доцент кафедри історії
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»

Офіційні опоненти: доктор історичних наук,
ПЕНСКОЙ Віталій Вікторович,
професор кафедри теології ГОУ ВПО
Белгородський державний університет

кандидат історичних наук,
ТОЇЧКІН Денис Віталієвич,
старший науковий співробітник
Інституту історії України
НАН України

Захист відбудеться 2011 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.008.02 у Національному університеті «Києво-Могилянська академія» (04070, м. Київ, вул. Г. Сковороди 2, корп. 1, ауд. 301).

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Національного університету «Києво-Могилянська Академія» за адресою: 04070, м. Київ, вул. Г. Сковороди 2, корп. 1.

Автореферат розіслано „_____” _____ 2011 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук, доцент

Бажан О. Г.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Мілітарні технології і предмети озброєння є важливими складовими матеріальної культури, а нерідко постають ще й чинниками, що детермінують шляхи розвитку не лише виробничих та військових, але й політичних, економічних та культурних систем. Нерідко мілітарні технології стають і сферою культурного діалогу між цивілізаційними формаціями. В нашому дослідженні термін «мілітарна технологія» застосований до феномена рицарських бойових практик, і розглянуто побутування цих практик у середовищі руських військових еліт XIII — XVI ст.

Під поняттям «мілітарна технологія», ми розуміємо *взаємозалежний і взаємоузгоджений комплекс певних предметів озброєння та спорядження, а також систему умінь і навичок їх використання, призначених для здійснення прямого збройного насильства*. Виділено складові власне рицарської мілітарної технології, а саме: 1. Пристосований для вершника комплекс озброєння і специфічні техніки його використання: особливого типу спис, пристосований до таранного удару, супутній цьому прийому гарнітур, що складався із суцільного захисного обладунка, щита й зачіпної зброї – мечів, призначених головним чином для проламуючого удару, найрізноманітнішої зброї на держаках (сокири, бойові молоти, булави, перначі) і допоміжної, короткої клинкової зброї. 2. Основний тактичний прийом – таранний удар списом, котрий виконувався захищеним обладунком вершником. Спис нерухомо затискувався під пахвою, рух коня багаторазово збільшував силу удару. 3. Адекватна прийому глибока посадка в сідлі та відповідне кавалерійське спорядження: сідло з високими луками, довгі стремена, остроги.

Робота спирається на «теорію дифузійнізму» Ф. Гребнера, який у роботі «Метод етнології» (1911) постулював положення про те, що найважливіші елементи людської культури виникають одноразово у певному місці в результаті фундаментальних відкриттів у техніці та технології – і насамперед у царині мілітарних технологій. Ефект фундаментального відкриття полягає у тому, що спільнота-першовинахідник отримує на певний час вирішальну перевагу над сусідніми спільнотами і здійснює культурну та технологічну експансію, примушуючи оточуючі спільноти до культурних і технічних запозичень. На важливості цього процесу для історії середньовічної Європи наголошував Ф. Зайбт, котрий вважав, що в процесі обміну «інноваційними імпульсами», у перенесенні інновацій «може критися ключ до всієї європейської історії». Рицарську мілітарну технологію можна класифікувати як одну з таких

інновацій. Її поширення Європою протягом другої половини XI – початку XII ст. визначило культурне і «професійне» обличчя тамтешніх світських еліт на кілька століть вперед.

Іншим вихідним пунктом дослідження є взаємозв'язок між бойовими практиками, номенклатурою озброєння тієї чи іншої військової спільноти і світоглядними орієнтирами та повсякденними практиками й культурними пріоритетами носіїв цієї зброї. Особливо він був відчутним у формуванні субкультур військових спільнот – рицарської, шляхетської.

Дослідження має прикладне значення студій з історії матеріальної культури, а також прояснює ширші культурні орієнтації світських еліт середньовічної Русі. Робота є спробою поєднати дослідницькі методи військової антропології та історичного зброєзнавства для вирішення сформульованої у темі проблеми, що так само зумовлює її актуальність. Актуальності дослідженню надають перманентні дискусії про спільність/відмінність культурних моделей Північно-Східної та Південно-Західної Русі, котрі часто виходять за рамки академічних зацікавлень. Мілітарні технології є одним з головних чинників культурного простору, тому визначення пріоритетів у військовій справі прояснює напрямки культурних орієнтирів та суть світоглядних стандартів спільноти, що вивчається.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана в межах наукової програми кафедри історії Національного університету «Києво-Могилянська академія» «Східно-Центральна Європа як історичний регіон і геополітична реальність».

Мета дослідження: дослідити на матеріалі комплексів рицарського озброєння, представлених речовими, візуальними і текстовими джерелами (з урахуванням культурного контексту цивілізації середньовічного Заходу) побутування рицарської мілітарної технології в Києво-Руській державі і руських землях королівства Польського й Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ).

Для здійснення мети було визначено **дослідницькі завдання:**

- окреслити складові рицарської мілітарної технології, встановити хронологічні рамки та визначити підґрунтя та її виникнення, форми її побутування та причини зникнення у Європі.
- простежити поширення рицарської мілітарної технології на теренах Києво-Руської держави;
- визначити основні етапи розвитку рицарського озброєння на руських землях Королівства Польського та ВКЛ;
- дослідити рицарські мілітарні практики руських військових еліт з урахуванням загальноєвропейського контексту військової справи впродовж окресленого хронологічного

періоду, визначивши характер, хід та напрямки культурного діалогу у галузі воєнного мистецтва між середньовічною Руссю та цивілізацією середньовічного Заходу.

– прослідкувати трансформації та збереження вироблених у рицарському середовищі концепцій та практик збройної боротьби у ранньомодерний час.

Об'єктом дослідження є комплекси рицарського озброєння і їх окремі складники, концепції, практики, техніки їх застосування, шляхи поширення та способи адаптації до культурних і технологічних умов середньовічної Русі.

Предметом дослідження даної праці є рицарська мілітарна технологія як історичний феномен. Це загальноєвропейське, а точніше, «загальнохристиянське» явище, зафіксоване в історичних джерелах із середини XI ст., без суттєвих трансформацій побутувало у Західній Європі до середини XVI ст. а в Центральній – до кінця XVII ст., міцно закорінене як у рицарську культуру середньовічного Заходу, так і до воєнних практик європейської традиції. Важко переоцінити її значення в житті світських еліт доби Середньовіччя. Як запорука привілейованого суспільного становища, детермінанта світоглядних пріоритетів та засіб нобілітації, рицарська мілітарна технологія була тісно переплетена з космополітичним культурним стандартом – рицарською культурою. Солідаризуючись із дослідниками рицарської культури М. Кіном і Ж. Флорі, котрі вважають, що рицарська мілітарна технологія була основою для формування рицарської культури, зауважимо, що дослідження способів та ступенів проникнення та побутування згаданої технології в середовищі руських військових еліт може в перспективі прояснити рівень інтенсивності та напрямки культурного діалогу між цивілізацією середньовічного Заходу та Південно-Західною Руссю.

У роботі використано сучасні **методи історичного дослідження**, як традиційні, притаманні процесу історичного пізнання, так і спеціальні методики історичного зброєзнавства. Типологічний метод дозволяє класифікувати корпус вивченого матеріалу. Генетичний метод дозволяє розглядати рицарську мілітарну технологію як складний історичний феномен і таким чином розкрити його основні складові, властивості, функції та зміни, що відбулися за час побутування згаданого військового тренду. Системний метод надає можливість трактувати артефакти озброєння не лише як «речі в собі», що мають суто «пам'яткове» значення, але як важливі складові розгалужених культурних, технологічних, ментальних та політичних процесів. Порівняльний метод використовується для встановлення аналогій. Специфічний метод історичного зброєзнавства — реконструкційний експеримент — дозволяє встановити практичні функції предметів і визначити їх місце та роль у комплексах озброєння. Атрибуційні методики дозволяють встановити час та місце походження предметів. В основу викладу покладено

проблемно-тематичний і типологічний принципи. Дослідження потребувало інтердисциплінарного підходу, який крім історичної і зброєзнавчо проблематики зачіпає царину історії насильства, історії мистецтва, культурних студій та воєнної історії.

Територіальні рамки охоплюють південно-східні території Центрально-Східної Європи, причому головну увагу приділено південно-західним руським землям, а саме Галичині, Волині, Поділля та Київщині. В силу свого географічного розташування ці території були найприступнішими серед руських земель до культурного діалогу із цивілізацією середньовічного Заходу, в тому числі й у сфері мілітарних технологій. Галицько-Волинське князівство з першої половини XIII ст. небезпідставно претендувало на статус політичного центру Києво-Руської держави, не в останню чергу через свою мілітарну потужність. До сфери впливу галицько-волинських князів від XIII ст. належали крім Галичини та Волині ще й Київщина та Поділля, і саме в такому територіальному форматі галицько-волинська спадщина була поділена у другій половині XIV ст. між Польським королівством та ВКЛ. Означені руські землі є повноправною складовою культурно-політичного простору, котрий позначається у сучасній історичній науці терміном “Центрально-Східна Європа”. Ці території були і тим простором, де від певного часу розпочався процес трансформації руської культури у власне українську. Замкнення виключно в окреслених вище територіальних рамках дає викривлену, а то й цілком неадекватну історичному контексту картину побутування рицарської мілітарної технології. Тому дослідницькі проблеми розглядаються на ширшому фоні цивілізації середньовічного Заходу.

Хронологічні рамки роботи охоплюють період від першої половини XIII ст. до останньої чверті XVI ст. і то з таких міркувань. Систематичні комплексні зусилля, спрямовані на технологічну та організаційну інкорпорацію руських військових еліт у воєнну культуру середньовічного Заходу, пов’язані з діяльністю галицько-волинських князів Романа та Данила, котра припадає на першу половину XIII ст. З цього часу і до XVI ст. рицарська мілітарна технологія та її складові чітко фіксуються у історичних джерелах. Поява на теренах Польського королівства і ВКЛ на поч. XVI ст. гусарії призвела до паралельного існування двох варіантів рицарської мілітарної технології у цих державах. 1577 року бере початок діяльність монарха Речі Посполитої Стефана Баторія спрямована на реформування військових сил держави. Ця дата є верхньою хронологічною межею дослідження. Саме в цей час остаточно зникає суто рицарська військова спеціальність — вершник-копійник, споряджений у повний латний обладунок. Новий, «гусарський» період функціонування рицарських бойових практик вартий окремого дослідження, котре потребувало б залучення нових типів джерел та відмінної дослідницької методики.

Наукова новизна роботи. Уперше в дисертаційному дослідженні предметом вивчення є не воєнне мистецтво тієї чи іншої доби, народу чи держави загалом і не окремі типи чи види озброєння, але певна мілітарна технологія як узгоджений комплекс предметів, технік їх використання і виробництва, способів побутування, впливів та зв'язків з іншими царинами життєдіяльності і, як наслідок, способи її застосування на практиці. Новизна дослідження полягає також у тому, що до наукового обігу вводяться деякі артефакти, невідомі або маловідомі у вітчизняній історіографії.

Практичне значення. Праця є актуальною для розвитку інтердисциплінарних підходів у вітчизняній історіографії, налагодженню продуктивного дослідницького діалогу між різними історичними дисциплінами. На базі дослідження можуть бути розроблені нові атрибуційні системи для історичних артефактів. Практичне значення дослідження лежить як у сфері здобутків історії матеріальної культури, так і у царині воєнно-антропологічних студій. Апробація положень дисертації здійснювалася у формі доповідей, виголошених на перелічених нижче наукових конференціях:

- Всеукраїнська науково-практична історико-краєзнавча конференція «Сторінки воєнної історії Волині» (Луцьк, 2009)

- Міжнародна науково-практична конференція «Військово-історична наука в Україні та за рубежом: вчора, сьогодні, завтра» (Київ, 2009)

- Colloquium for Young Fellow Researches of Institute of Excellence “Dialog Europe” (Софія, Болгарія, 2010).

Публікації. Результати досліджень викладено у п'яти наукових публікаціях, чотири з них надруковані у фахових виданнях, зареєстрованих Вищою Атестаційною Комісією України.

Структура дисертації: дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на підрозділи, змісту, вступу, 4-х розділів, 11-и підрозділів, висновків, словника маловживаних термінів, 36 ілюстративно-текстових додатків, списку використаних речових джерел (20 позицій), візуальних джерел (42 позиції), текстових джерел (75 позиції) та літератури (220 позицій). Загальний обсяг дисертації становить 285 сторінок, з них 185 сторінок основного тексту (9 друкованих аркушів).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми та її новизну, сформульовано основні терміни, визначено її мету і завдання, об'єкт та предмет дослідження, обґрунтовано хронологічні і

територіальні рамки, наукову методику. Визначено теоретичну та практичну цінність дисертації.

Перший розділ «**Стан наукової розробки теми та джерельна база дослідження**» містить два підрозділи. Підрозділ **1.1. «Історіографія проблеми»** поділено на п'ять тематичних блоків, відповідно до тематики наукових праць, що є актуальними для досліджуваної у роботі проблеми. У блоку *першому* розглянуті **загально-історичні праці**, що торкаються мілітарної проблематики в контексті комплексних досліджень середньовічної історії. Це роботи М. Блока, Е. Гудавічюса, Ж. Дельмо, Ж. Дюбі, Ж. Ле Гоффа, Н. М. Яковенко. *Блок другий* становлять праці з **воєнної історії, воєнної антропології, історії насильства**, а саме роботи Ю. Г. Алексеєва, Ю. Бохана, С. Гербста, Г. Дельбрюка, П. Ж. Дюбі, П. Друздзя, Ф. Контаміна, М. Ф. Котляра М. Плевчинського, А. Надольського, Й. Скрипка, В. Урбана. З американським дослідником Г. Терні-Гаєм пов'язують початок антропологічного повороту у воєнній історії. Методи та засади воєнної антропології як наукової дисципліни, розробив англійський історик Д. Кіган. Близьким до них є М. ван Кревельд. Праця Н. М. Яковенко «Скільки облич у війни: Хмельниччина очима сучасників» поки що єдина в українській історіографії робота адекватна західним історіографічним здобуткам воєнної антропології. *Блок третій* об'єднує в собі праці з **«історії еліт»**, присвячені привілейованим суспільним станам, шляхті, рицарству. Це роботи Б. Бечрака, Й. Гейзінги, К. Гінтера, Р. Кепера, С. Керолла, М. Кіна, В. Лозинського, Д. Томпсон, Ж. Флорі, Н. М. Яковенко. *Блок четвертий*, характеризує праці з **«теорії воєнно-технологічного детермінізму»**, важливої для розуміння середньовічних мілітарних технологій. Фундаторами її вважаються Л. Вайт і В. Мак-Ніл. Р. Бартлетт обґрунтував існування Європи як історико-культурної єдності вже в добу Середньовіччя за допомогою факторів потрібної експансії — воєнної, економічної та культурної. Важливим для остаточного складання теорії виявилось поняття «воєнної революції», котре запровадив М. Робертс. Проблему воєнної революції на теренах Центрально-Східної Європи розробляє В. Пенской. *Блок п'ятий* складають **історико-зброєзнавчі дослідження**. Студії над європейською середньовічною зброєю розподіляються за кількома напрямками. Перший з них — умовно може бути названий *інтегральним*, де представлено роботи енциклопедичного, узагальнюючого характеру авторства Г. Альтенека, В. Бехайма, П. фон. Вінклера, Віолле-Ле-Дюка, А. Демміна, Д. К. Стоуна., К. Блера Ф. Буттена. Окремо виділені роботи З. Жигульського про зброю в давній Польщі та серія робіт, А. Надольського та його учнів, присвячена польській середньовічній зброї. Інший напрямок зброєзнавчих студій, так званий *«класифікаційний»*, базується на методологічній базі археології і має за мету розробку типологічних класифікаційних систем для окремих видів озброєння. Такі дослідження започатковані у 1919 році Я. Петерсеном на матеріалі норвезьких

мечів доби вікінгів. Сюди ж входять дослідження В. Г. Бережанського, М. Глока, А. Н. Кірпічнікова, А. Ф. Медведєва, Б. Тордеманна. Родоначальником третього напрямку зброєзнавчих досліджень, *функціонально-реконструкційного*, вважається Е. Окшотт, який на початку 60-х років ХХ ст. спробував поєднати академічні інтерпретації артефактів із зацікавленням у практичному їх призначенні. Реконструкційні дослідження спрямовуються у двох напрямках: 1. відтворення способів продукції та обігу озброєння; 2. його практичного застосування на полі битви. Перший напрямок представлений працями Я. Шимчака, А. Болдирєва, Б. А. Колчина. Я. Пірса, другий — працями Р. Бертон, Е. Кастла, А. Хаттона, Д. Клементса, А. І. Соловійова.

Погляд на рицарську мілітарну технологію як на загальноєвропейське явище, котре не оминуло ні руських земель, ні руських суспільних еліт, наражається на історіографічну проблему, що полягає у диспропорції між велетенською кількістю робіт, котрі ширше чи вужче трактують європейське середньовічне озброєння і побутування рицарських бойових практик у Західній та Центральній Європі, і невеликим числом вартісних бібліографічних позицій, що зачіпають такі питання відносно територій, охоплених нашим дослідженням. Часткове подолання цієї диспропорції є метою даної роботи. У підрозділі **1.2 «Джерельна база дослідження»** класифіковано та охарактеризовано джерела використані в дисертації. Джерела структуровано відповідно до методології, прийнятої для історичних мілітарних реконструкцій на *речові, візуальні та текстові*. Групу *речових* джерел складають артефакти зброї із Волинського краєзнавчого музею, Закарпатського краєзнавчого музею, Львівського історичного музею, Музею Війська Польського у Варшаві, Національного музею історії України. Групу *візуальних джерел*, використаних в роботі, складають: Ілюстрована Біблія Мацейовського, три полотна Паоло Учелло (1397-1475), що зображають битву Сан-Романо (1432), мініатюри Радзивіллівського літопису; мала пластика, мініатюри з Симоно-Хлудівської Псалтирі, Київської Псалтирі 1397 року; «Життєпис» графа Варвіка (1389-1437), який складають 44 малюнки пером; анонімна пам'ятка станкового живопису першої третини ХVІ ст., що зображає Оршанську битву (1514), іконопис, рельєфи, фрески руського, візантійського та західноєвропейського походження. *Текстові* джерела в силу поставлених у роботі дослідницьких завдань вирізняються територіальною та жанровою різноманітністю, проте їх об'єднує увага до концепцій та практик збройної боротьби, застосування предметів озброєння у час, охоплений дослідженням. До них належать ісландські саги – «Сага про Ньяля», «Сага про Егіля», «Сага про Йомсвікінгів», «Сага про битву на Пустоші», жести («пісні про діяння») «Пісня про Роланда», «Рауль із Камбре», «Пісня про Гійома» — та руські літописи, зокрема Іпатієвський літопис, Галицько-Волинський літопис за Хлебниковським списком, корпус західно-руських літописів. Цінною є «Повість о Трыщане» —

руський варіант лицарського роману про Трістана та Ізольду, датований XVI ст. Залучено також документальний матеріал: Віслицький статут короля Казимира від 1347 р., Литовські статути 1529 і 1566 рр., реєстри найманих військ королівства Польського та ВКЛ, «Пописи війська земського Великого Князства литовського» 1529, 1561 та 1567 рр. Окрему групу становлять хроніки та мемуари Анни Комніної, Бернарда Ваповського, Діаза де Гамеза, Жана де Жуанвіля, Жана Ле Бея, Жана Фруасара, Жоффруа Віллардуена, Костянтина з Островіци, Марцина Бельського, Мацея Стрийковського, Рамона Мунтанера, Робера де Кларі, Сигізмунда Герберштейна, Філіпа де Комміна, Усами ібн Мункиза, Яна Длугоша.

У підрозділі **2.1. Лицарська мілітарна технологія як система озброєння та бойових практик: історія виникнення і способи побутування** другого розділу «Лицарська мілітарна технологія в Європі і на Русі» розглянуто процес складання цього культурного феномену, що відбувався в період між 1050 та 1100 рр. на території між Луарою та Рейном, найімовірніше у Нормандії. Основою для цього послужила воєнна культура вікінгів-норманів. Водночас лицарська мілітарна технологія послужила ефективною протидією воєнній культурі вікінгів, що довела, зокрема, битва під Гастінгсом 1066 р. Це єдина у своєму роді мілітарна система, що характеризувалася настільки потужним наголосом на індивідуальних якостях окремого комбатанта. Вона функціонувала виключно серед привілейованих верств середньовічного суспільства. Аби володіти зброєю та конем, придатним до таранного бою, необхідні були час і можливість ведення певного способу життя, котрий забезпечував досить дозвілля. Для лицарської мілітарної технології була характерна потужна концентрація технологічних зусиль, матеріальних та інтелектуальних виробничих ресурсів. Високим „коефіцієнтом корисної дії” компенсувалася нечисленність лицарства на полі битви. Ударний потенціал у таранній атаці, поєднаний з індивідуальною майстерністю у рукопашних зіткненнях, надійний захисний обладунок, високий бойовий дух, харизма — всі ці компоненти перетворювали лицаря на ефективну бойову машину. Для ефективного існування лицарської мілітарної технології необхідна була система відшкодування військових втрат у конях і зброї окремому лицарю королем, феодалним сеньйором, або наймачем на воєнну службу.

Зачеплено проблему значення лицарства для розвитку військової справи доби Середньовіччя. Вказано на те, що саме лицарство було рушійною силою середньовічної війни, незалежно від того, наскільки часто і наскільки ефективно окремі лицарі застосовували таранний бій. Значення власне лицарської мілітарної технології найкраще можна описати, застосовуючи термін М. ван Кревельда *“the joy of combat”* – «насолада війною». Виробничі та інтелектуальні зусилля, вкладені в лицарську мілітарну технологію, були спрямовані перш за

все на те, аби захистити шляхетного комбатанта на середньовічній війні й підкреслити його особливе значення на полі битви. Опанування рицарської мілітарної технології було неодмінною умовою долучення до стану упривілейованих воєнних фахівців.

Приділено увагу причинам занепаду рицарської мілітарної технології у Західній Європі у середині XVI ст, котрі полягали не лише у змінах військової справи та розвитку вогнепального озброєння, але і в культурних, світоглядних та економічних змінах, що їх принесла доба Відродження.

У підрозділі **2.2. Засвоєння та використання руськими військовими елітами рицарської мілітарної технології у XIII- XIVст.** вказано, що для середньовічної Русі, був характерний процес, який Р. Бартлетт позначив як третій модус проникнення нових методів господарства та війни із Заходу Європи на її Схід. Мова йде про послідовну політику модернізації власного «життєвого простору», до котрої вдавалися руські суспільні еліти і котра перш за все зачіпала сферу воєнної справи. Адаптація до нових мілітарних трендів ймовірніше за все прискорила на Русі розвиток феодальних відносин. Різке збільшення кількості рицарського озброєння на Русі археологи фіксують саме у XI – XII ст. До цього ж часу деякі дослідники руського феодалізму відносять виникнення вотчинного землеволодіння на Русі. Інститут князівської дружини, коло військових професіоналів, були середовищем відкритим для новацій у військовій справі, там процеси трансформацій та вдосконалення озброєння відбувалися інтенсивно.

Для Києво-Руської держави один з можливих варіантів розвитку полягав у привнесені на місцевий ґрунт великої кількості запозичених моделей і прийомів з наступним формуванням власної культурної моделі, облаштуванням держави, збереженням власної мови і становленням історичної свідомості. Зауважимо, що рицарська мілітарна технологія і відповідні їй способи організації війська ідеально підходять під визначення однієї з таких запозичених моделей, і то не останньої за значенням. У Галицько-Волинському князівстві рицарська мілітарна технологія, як і інші військові тренди західноєвропейського зразка, стала потужним засобом боротьби за гегемонію у Києво-Руській державі.

Перша згадка про кінний бій на Русі міститься у «Повісті минулих літ». Під 1068 р. в описі русько-половецьких сутичок з'являється вираз «ударшиа в коне». Під цим же роком міститься натяк на побутування звичаю компенсації князем воєнних збитків своїм людям. Термін «рицар» вперше з'являється в руському перекладі Віслицького статуту 1347 р. Комплекс археологічних знахідок рицарської зброї XII-XIV ст. з території Русі складають сотні артефактів. Він кількісно є

адекватним тим територіям, де побутування рицарської мілітарної технології вважається безперечним.

Підрозділ **2.3. Копійники та гусари: модернізація і збереження рицарських бойових практик у XV-XVI ст.** стосується періоду, коли у військовій системі Польсько-Литовської держави почали відбуватися зміни, що не могли не зачепити і сферу озброєння. Стрімко зростала ціна зброї як предмету виробництва та вартість мілітарних технологій як способів застосування озброєння. Війна потребувала значно більших інвестицій, ніж у минулі часи. Е. Молнар довів, що на 1400 р. у Центрально-Східній Європі підтримання боєздатності одного екіпірованого рицаря та його почту коштувало регулярної праці 200 осіб.

Протягом XV ст. усталено було поділ кінного війська Польсько-Литовської держави війська на дві основні спеціальності: *стрільців (saggitarii)*, що користувалися арбалетом, і рідше – рефлексійним луком як основною зброєю і носили на собі полегшене захисне спорядження, і *копійників (hastarii)* – комбатантів, котрі практикували таранний удар списом і носили повний комплект захисного обладунку. І якщо терміном *рицар* все ще позначався військовий спеціаліст з чітко визаченим соціальним статусом, представник світської еліти, що володів рицарською мілітарною технологією, то *копійник* - це позначення способу спорядження та безпосередньої воєнної спеціалізації комбатанта у межах військового колективу – «затяжної роти», *comitiva*.

Початок XVI ст. ознаменувався появою як у Польсько-Литовській державі, так і на руських землях, що входили до її складу, нового варіанту рицарської мілітарної технології — гусарської кінноти. Повернення ніби до архаїчніших модифікацій рицарського озброєння: щита, кольчуги та легшого списа, зумовило кращу адаптацію рицарських бойових практик до викликів ранньомодерного часу — вогнепальної зброї та маневрової війни — і таким чином забезпечило на теренах Центрально-Східної Європи збереження рицарської мілітарної технології протягом XVI- XVII ст. Протягом усього часу її побутування рицарські комплекси озброєння призначалися для застосування у рукопашних сутичках – як у колективному бойовому шикуванні, так і в індивідуальному поєдинку, з особливим наголосом на останній аспект застосування. Особливі історичні умови Центрально-Східної Європи призвели до того, що у середовищі гусарської кінноти технологія побутувала в XVII ст.

Третій розділ «**Рицарська зброя XIII-XVI ст. на теренах Києво-Руської та Польсько-Литовської держав (у текстах, зображеннях та артефактах)**» присвячено інструментам збройної боротьби, що були характерними для рицарської мілітарної технології і були поширені на територіях, охоплених даною роботою.

У підрозділі **3.1 Спис і техніка таранного бою** розглянуто тип списа, призначеного для таранного бою – основної рицарської зброї – котрий у середньовічній латинській мові позначався термінами *lancea* або *hasta*. У польсько-литовському ареалі існував термін *kopie*; руська мова до XVI ст. відрізняла «*копие*», а у XVI ст. ще й *древо* від *оскена* (списа з укороченим древком), *рогатини* (мисливського списа) та «*сулиці*» (списа, призначеного для метання). Вістря списа, призначеного виключно для таранного бронебійного удару, було порівняно невеликим, в середньому 10-15 см., тригранне або квадратне у розрізі. У каталозі А. Н. Кірпічнікова цей тип спису позначений як V. Втулка, котрою спис насаджувався на ратище, іноді перевищувала у товщину вістря (райковецькі знахідки), а іноді й у довжину. (наконечник № 358 за каталогом А. Н. Кірпічнікова,) хоча часто трапляються екземпляри із симетричними розмірами цих частин наконечника. Серед 227 каталогізованих наконечників списів, датованих IX-XI ст., є 21 предмет типу V. В XII-XIII ст. жоден тип списа на Русі настільки явно не переважав, предмети типу становлять половину від усіх знахідок. У розділі згаданого каталогу, присвяченому списам XII-XIII ст., описано 167 списів, з них 80 позначено типом V. 72 екземпляри знайдено на територіях Київської, Полтавської, Житомирської, та Хмельницької областей. Ратище мало довжину від 3,5 до 4,5 метрів. На іконографічних джерелах XII -XIII ст. формою воно не відрізняється від ратищ інших списів — пряме древко, кругле, овальне чи гранчасте у перетині. На середину XV ст. форма рицарського списа змінилася, ратище стало товстішим і набуло форми значно видовженого конуса. На відповідній ділянці ратище мало потоншення для зручності хвату. Гусарське *древо* формою не відрізнялося від рицарських списів XII-XIII ст., проте, іноді, обладнувалося кулею-противагою на відстані тритини –четвертини довжини від кінця древка. У таранному бою спис застосовувався за допомогою певної техніки, котра полягала в утриманні правицею зброї паралельно до землі нерухомо затиснутою під пахвою. При цьому вага вершника в обладунку й галопуючого коня при зіткненні концентрувалась на вістрі списа.

Повідомлення Київського, Галицько-Волинського, західно-руських літописів, хронік Я. Длугоша, Б. Ваповського, М. Бельського, М. Стрийковського, військово-фіскальна документація Польсько-Литовської держави XV-XVI ст. (реєстри найманих рот та пописи литовського війська 1565 р. !567 р.), візуальні джерела – образок св. Юрія (середина XIII ст.) зображення на срібній чаші з Чернігова, мініатюри Радзивілівського літопису, пам'ятка станкового живопису «Битва під Оршею», – дозволяють з певністю стверджувати, що таранний бій і кушування списа, а разом з ними і рицарська мілітарна технологія, були систематично вживані на Південно-Західній Русі XIII-XVI ст.

У підрозділі **3.2. Захисний обладунок** встановлено, що розвиток захисного спорядження на територіях, охоплених дослідженням повністю вписується у періодизацію запропоновану К. Блером, яка включає в себе низку етапів. Перший – «доба кольчуги», бл. 1066-1250 роки; другий – запровадження перших пластинчатих обладунків та експерименти з ними, 1250-1330 роки; третій — застосування узгоджених гарнітурів, базованих на пластинчатих конструкціях, 1330-1410 роки; четвертий — «великий період», доба розвинутого пластинчатого обладунка, «білих лат», комплексу анатомічно спроектованих кованих пластин без покриття, 1410-1500 роки; у п'ятому окремо виділено ціле XVI ст. коли виробники та користувачі європейської броні дістали нові виклики з боку вогнепальної зброї та модерних тактичних трендів, на котрі не завжди знаходилася адекватна відповідь; Заключний етап історії європейського захисного обладунка, так званий «період занепаду» (1600-1700 роки) не вповні проявився на території Польсько-Литовської держави через активне використання в цей час «білих лат» та кольчужного обладунку гусарською і панцерною кіннотою.

У підрозділі **3.3. Клиноква (біла) зброя** розглянуто типи і види клинкової зброї, що перебували на озброєнні у рицарства. Найбільшу увагу преділено мечу — зброї з прямим, дволезовим клинком, призначеним для колольних, ріжучих та січних ударів. Конструктивно цей предмет є рафінованою зброєю, квінтесенцією кращих здобутків давньої інженерної думки. Меч залишався незмінною складовою рицарської мілітарної технології протягом усього часу її існування через те, що з усіх видів клинкової зброї найкраще підходив для проламування захисного обладунку і добре надавався для кушування, чому є підтвердження у текстових (хроніка Жана Фруассара) та візуальних («Битва під Сан Романо» Паоло Учелло) джерелах. Більшість типів цієї зброї виділених Е. Окшоттом для західноєвропейського матеріалу протягом XIII-XVI ст. мали ходження і на територіях охоплених даним дослідженням.

У підрозділі **3.4. Древкова зброя** йдеться про сокири, чекани, булави, перначі, котрі були присутні серед броньованої кінноти, як на Русі, і в решті середньовічного християнського світу. В рицарському середовищі така зброя мала вторинне значення допоміжного озброєння. Кількість артефактів та джерельних згадок, дотичних Південно-Західній Русі XIV-XV ст., що стосуються древкової зброї, не дають підстави говорити про стрімке її поширення серед шляхетних комбатантів за рахунок традиційних списа та меча, як це відбувалося у цей же час на теренах Західної Європи. Виняток становлять окремі модифікації булави, котрі через орієнтальні впливи набули значення статусних предметів військового командування.

У четвертому розділі «**Концепції і практики збройної боротьби у рицарському середовищі**» розглянуто форми застосування складових рицарської мілітарної технології на

практиці та місце і значення рицарства на війні в добу Середньовіччя. В підрозділі **4.1. Рицарство і середньовічна війна: вибрані проблеми**, наголошено на тому що за розгляду концепцій збройної боротьби у рицарському середовищі слід брати до уваги факт війна та битва для рицаря — це не лише різні фази збройного конфлікту, це його відмінні між собою різновиди. Перша є способом життя, горизонтом мислення та моделлю обґрунтування власного специфічного модусу існування. Це професійна діяльність, засіб здобування матеріальних благ, спосіб ствердження своєї станової вищості, доведення власного походження з *ordo bellatores*, демонстрації привілейованого суспільного статусу, постійне рейтингове змагання як з противниками, так і з колегами за здобич та статус. Бойовий авторитет, здобутий на війні конвертувався у матеріальні блага. Для шляхетної людини вправність у воєнному ремеслі була прямим шляхом до просування у феодальній ієрархії.

На війні рицарство експлуатувало досить архаїчну концепцію збройної боротьби, вироблену ще у доісторичну добу історії людства, котра полягала, перефразовуючи термінологію Д. Даймонда, у захопленні та знищенні осередків виробництва харчу та виробників харчу противника. Це був найпевніший спосіб підризу боєздатності противника і, одночасно, власного збагачення. Практики, у які втілювалися така концепція воєнних дій, були винятково брутальними. У польових умовах феодальної війни збройне насильство полягало або у рейдах незахищеними теренами противника, або в облогах уфортифікованих пунктів опору. Власне рейд і облога складали основний зміст феодальної війни незалежно від її масштабів або цілей. І рицарський професіоналізм відігравав тут основну роль, попри те, що у середньовічних арміях рицарі становили елітну меншість. Розглянуто значення бойових коней для носіїв рицарської мілітарної технології під час воєнних дій. Використання бойових коней у тісному збройному зіткненні відіграло не останню роль у скаданні «елітарної окремішності» рицарства у воєнному, а відтак і в культурному плані.

Підрозділ **4.2. Рицарська мілітарна технологія та методи безпосередньої збройної боротьби з її застосуванням — битва та поєдинок**. Битва в європейській воєнній традиції передбачала безпосередній, тісний бойовий контакт ворогуючих сторін, на відміну від східних практик, де акцентовано дистанційний бій. Рицарство розвинуло цю концепцію в індивідуалістичному напрямку до того ступеня, що, як це довів Ж. Дюбі, з рицарської точки зору битва відділена від війни, так само як війна відділена від миру. Битва - це квінтесенція війни, де шляхетний комбатант має змогу задемонструвати свої мілітарні кондиції у товаристві рівних собі за суспільним статусом та культурними пріоритетами товаришів за фахом. Рицарські моральні чесноти були для їх носіїв не стільки орудою до прямих дій, скільки

методом сприйняття навколишньої дійсності та критеріями оцінки тих чи інших подій. Тому для рицарського світогляду вартою уваги була лише та битва, де рицарі мали можливість битися за посередництвом «шляхетної» зброї ближнього бою.

На руському матеріалі підтверджується теза про те, що рицар був високотехнологічною і вузько спеціалізованою бойовою одиницею. Для її ефективного функціонування необхідні були певні бійці-сателіти — легка кіннота, озброєні слуги (зброєносці), кінні та піші стрільці, піші списоносці, які кількісно переважали у середньовічних арміях, а разом з цим у бойовому оточенні рицаря. Для армій руського театру воєнних дій XIII- XVI ст. характерним було залучення в якості кінних стрільців та легкої кінноти представників номадичних племен – половців, торків, чорних клобуків, пізніше татаро-монголів. Рицарська зброя була призначена виключно для тісного рукопашного зіткнення — ані для дистанційного бою, ані для тривалих маневрів на терені вона не підходила. У зіткненнях з іншими бойовими традиціями, наприклад, з монгольською у XIII-XV ст. та московською у XVI ст., успіх носіїв рицарської мілітарної технології залежав від того, чи вдалося їм нав'язати противнику звичну форму безпосереднього рукопашного зіткнення, де рицарська зброя могла бути застосована із спустошуючою ефективністю.

У Висновках підведено підсумки роботи які виносяться на захист. Застосування в даній кваліфікаційній роботі терміну *рицарська мілітарна технологія* дозволило дослідити в комплексі ряд проблем історії рицарства в середньовічній та ранньомодерній Європі, які прямо пов'язані одна з одною, але в літературі з предмета досі розглядалися відособлено або фрагментарно: виникнення рицарства як воєнно-елітарного стану, його місце та роль в середньовічній війні, просування рицарських бойових практик на терени Центрально-Східної Європи, розвиток рицарського озброєння та його ефективність, значення рицарської воєнної культури для історії України-Русі. У дослідженні термін *рицарська мілітарна технологія* вперше застосований до пам'яток мілітарної культури середньовічної Русі. У процесі вирішення сформульованих дослідницьких завдань отримані наступні результати.

1. Рицарська мілітарна технологія, як впливає з комплексного джерельного аналізу, сформувалася у другій половині XI ст. Її технологічним підґрунтям послужила воєнна культура вікінгів-норманів. Місцем виникнення рицарської мілітарної технології більшість сучасних дослідників вважає територію між Луарою та Рейном, звідки вона, здебільшого через експансіоністські зусилля норманів з півночі Франції, до початку XII ст. розповсюдилася на решту Християнського світу. Попри розвиток європейського військового мистецтва протягом досліджуваного періоду, складові рицарської мілітарної технології у XIII – XVI ст. залишалися незмінними у своїй функціональній суті. Озброєння й оснащення, що забезпечували рицарю

ефективність на полі бою, а відтак і привілейований статус шляхетного військового професіонала, включала спеціально тренованого, відповідно спорядженого бойового коня, суцільний захисний обладунок та спис визначеної конструкції, необхідні для здійснення основного тактичного прийому – таранного удару, і меч — тип клинкової зброї, найпридатніший до проламування броні противника. Супутні предмети озброєння – древкова і коротка клинкова зброя – слугували у тісному рукопашному бою; щит правив за засіб активного захисту.

2. На Південно-Західній Русі цей комплекс озброєння чітко фіксується різними типами історичних джерел з другої половини XI ст., широко розповсюджується протягом XII ст., а з початком XIII ст. починає виконувати в існуванні тогочасних руських світських еліт крім суто тактичної ще й ідентифікаційну та комунікаційну функції. Протягом досліджуваного періоду, ані конструктивно ані функціонально рицарська зброя, що побутувала на Південно-Західній Русі і, ширше, у Центрально-Східній Європі, не відрізнялася від західноєвропейських аналогів. Вдалося виділити два основних способи проникнення рицарської мілітарної технології на руські землі. Це прямі військові контакти з її безпосередніми носіями. і. послідовна модернізація військової справи представниками влади. Впровадження нових мілітарних трендів було не останньою причиною осаджування князівської дружини на землю, перетворення дружинника-найманця, дружинника-рейдера на відповідального землевласника, носія елітарної свідомості.

3. У другій половині XIV - протягом XV ст. з утягуванням Південно-Західної Русі до політичних орбіт Польського королівства та ВКЛ володіння рицарською мілітарною технологією полегшило представникам руських еліт правову та світоглядну інкорпорацію до тамтешніх привілейованих шляхетських станів. Про це свідчать численні земельні надання «за заслуги рицарські» польськими королями та князями литовськими людям з руськими іменами на умовах «служби списом».

4. Поява у кінці XV на початку XVI ст. у Центрально-Східній Європі нової військової формації – гусарії і її широке розповсюдження у польсько-литовсько-руському війську зумовила безпрецедентне за тривалістю збереження рицарської мілітарної технології на теренах Польсько-Литовської держави, а пізніше і Речі Посполитої. Цей процес прямо стосувався і західно-руських земель, що входили до складу цих політичних утворень.

5. Традиційні для середньовічного і ранньомодерного періоду європейської історії концепції збройного насильства — атака на „осередки виробництва харчу» і зіткнення озброєних чоловіків в індивідуальному чи колективному поєдинку, котрий мав «агоністичні» коннотації — в рицарському середовищі втілювалися у специфічні бойові практики: основні з яких полягали у веденні війни як рейдерської, здобичницької експедиції, котра ставала сенсом

існування та горизонтом мислення рицаря, а також у перетворенні безпосередньої збройної конфронтації на високотехнологічний кінний поєдинок із застосуванням таранної атаки та складної системи захисного обладунку. Звідси поділ зброї на шляхетну - ту, яка забезпечує тісний бойовий контакт, і має софістиковані техніки використання (меч, спис), та нешляхетну – дистанційної дії (луки, арбалети, вогнепальна зброя).

6. Відсутні принципові розбіжності між рицарськими бойовими практиками, що в XIII-XV ст. побутували у середовищі військових еліт Південно-Західної Русі, та аналогами цих практик у Західній та Центральній Європі. Збройне насильство у середовищі руських військових станів здійснювалося навколо панівних тогочасних концепцій: „атаки на осередки виробництва харчу” (для фіксації цього типу збройної боротьби у літописних текстах існували спеціальні лексичні конструкції (*воєвати волость, пленити землю, воєвати и жєчи, зьєдати села*) та безпосереднього рукопашного зіткнення у битвах різного масштабу. (колективного чи індивідуального поєдинку). Практики ці пережили рицарство як стан, зберігаючись в ранньомодерний час у феноменах *наїзду* та *дуелі*. В XVI ст. в середовищі руської шляхти стають помітними впливи власне рицарської культури: участь князівської верхівки у придворних турнірах, руський варіант рицарського роману про Трістана та Ізольду.

7. Носії рицарської мілітарної технології мусили володіти спеціальними психофізичними якостями та мати відповідний горизонт мислення, детермінований війною та збройним насильством. Інтенсивні вправи зі зброєю, практиковані з дитячого віку, накладали відбиток на тілесну будову комбатанта, і то до такого ступеня, що в наш час дослідження кісткових залишок середньовічних воїнів може вказати на їх спеціалізацію. У бойових зіткненнях рицар поборював стрес, зумовлений вагою екіпіровки та перебігом рукопашного зіткнення. Функціональні особливості рицарської зброї, специфічні концепції та практики збройної боротьби призводили до культивування у середовищі носіїв рицарської мілітарної технології особливої, базованої на агресивному індивідуалізмі, професійної етики, а та, у свою чергу, призводила до відсутності у рицарському війську військової дисципліни й субординації в античному чи модерному значенні цих понять. Безперечним видається вплив рицарської мілітарної технології на формування у представників західно-руських середньовічних військових еліт шляхетської ментальності.

Отримані в наслідок планомірного вирішення дослідницьких завдань результати дисертаційного дослідження дозволяють стверджувати, що рицарська мілітарна технологія була органічною складовою воєнної культури середньовічної і ранньомодерної Південно-Західної Русі. Носії цієї технології, представники руських світських еліт, грали помітну роль у воєнній історії Києво-Руської та Польсько-Литовської держав.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Гуцул В. Мечі короля Данила. (Рицарська зброя та персонажі Галицько-Волинського літопису) / Володимир Гуцул // Воєнна історія. – 2005. – Випуск 5-6. – С. 84-91.
2. Гуцул В. Мечі з Райковецького городища. Історико-зброєзнавча студія / Володимир Гуцул // Сторінки історії. – 2008. – Випуск 27. – С. 66-73.
3. Гуцул В. Рицарі Данила Романовича. Рицарська зброя серед персонажів Галицько-Волинського літопису / Володимир Гуцул // Спеціальні історичні дисципліни : питання теорії та методики. – 2009. – Число 16. – С. 78-91.
4. Гуцул В. Битва під Оршею 1514 р.: історичні і літературні реалії / Володимир Гуцул // Київська старовина. – 2009. - №5-6. – С. 2-19.
5. Гуцул В. Бойові мечі з Ужгородського замку / Володимир Гуцул. – Львів : Просвіта, 2008. – 72 с.

АНОТАЦІЯ

Гуцул В. М. Рицарська мілітарна технологія в Києво-Руській та Польсько-Литовській державах у XIII-XVI ст.: інструменти, концепції та практики збройного боротьби. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02. – Всесвітня історія. – Національний університет «Києво-Могилянська академія». – Київ, 2011.

У дисертації досліджено побутування рицарської мілітарної технології в Києво-Руській державі та руських землях Польсько-Литовської держав на ширшому фоні цивілізації середньовічного Заходу від початку XIII ст., коли рицарські бойові практики стали грати у Галицько-Волинському князівстві роль не лише важливого тактичного чинника у боротьбі за гегемонію у Києво-Руській державі, але ще й ідентифікаційну та комунікаційну функції в існуванні тогочасних руських світських еліт, до військових реформ короля Речі Посполитої Стефана Баторія 1577 р., коли рицарська кіннота остаточно була трансформована у гусарську. Окрему увагу приділено рицарському озброєнню та концепціям і практикам його застосування. У опрацюванні матеріалу поєднано методи історичного дослідження, воєнної історії та антропології, історичного зброєзнавства.

Ключові слова Києво-Руська держава, Польсько-Литовська держава, рицарська мілітарна технологія, рицар, таранний бій, спис, меч, захисний обладунок.

АННОТАЦІЯ

Гуцул В. Н. Рыцарская милитарная технология на территориях Киево-Русского и Польско-Литовского государств в XIII-XVI вв.: инструменты, концепции и практики вооруженной борьбы. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02. – Всемирная история. – Национальный университет «Киево-Могилянская академия». – Киев, 2011.

В диссертации исследовано бытование рыцарской милитарной технологии на территории Киево-Русского и русских землях Польско-Литовского государств на фоне цивилизации средневекового Запада с начала XIII века (когда рыцарские боевые практики стали играть в Галицко-Волынском княжестве роль важного тактического фактора в борьбе за гегемонию в Киево-Русском государстве, а также выполняли идентификационную и коммуникационную функции в существовании тогдашних русских светских элит) до военных реформ короля Стефана Батория 1577 - тогда рыцарская конница в Речи Посполитой окончательно была трансформирована в гусарскую. Особое внимание уделено рыцарскому вооружению, концепциям и практикам его применения. В интерпретации материала сочетаются общие методы исторического исследования, методология военной истории, военной антропологии, исторического оружиеведения.

Рыцарская военная технология, как следует из комплексного анализа исторических источников, сформировалась во второй половине XI в. Ее технологическим фундаментом послужила военная культура викингов-норманнов. Местом возникновения рыцарской милитарной технологии большинство современных исследователей считают территорию между Луарой и Рейном, откуда она, в основном через экспансионистские усилия норманнов с севера Франции, в начале XII в. распространилась на остальные Христианского мира. На Юго-Западной Руси этот комплекс вооружения четко фиксируется различными типами исторических источников со второй половины XI в., Широко распространяется в течение XII в

Отсутствуют принципиальные различия между рыцарскими боевыми практиками, что в XIII-XV вв. бытовали в среде военных элит Юго-Западной Руси, и аналогами этих практик в Западной и Центральной Европе. Вооруженное насилие в среде русских военных сословий осуществлялось вокруг господствующих в то время концепций: “атаки на очаги производства

пищи” (для фиксации этого типа вооруженной борьбы в летописных текстах существовали специальные лексические конструкции (*воевати волость, пленити землю, воевати и жечи, зъедати села*) и непосредственного рукопашного столкновения в битвах разного масштаба. (коллективного или индивидуального поединка). Практики эти пережили рыцарство как состояние, сохраняясь в раннемодерных время в феноменах наезда и дуэли. В XVI в. в среде русской шляхты заметны влияния собственно рыцарской культуры: участие княжеской верхушки в придворных турнирах, наличие русского варианта рыцарского романа о Тристане и Изольде. Бесспорным представляется влияние рыцарской военной технологии на формирование у представителей западно-русских средневековых военных элит шляхетской ментальности.

Ключевые слова: Киево-Русское государство, Польско-Литовское государство, рыцарская военная технология, рыцарь, таранный бой, меч, копье, доспехи.

SUMMARY

Hucul V. M. Chivalric Military Technology in Kyiv Rus' and the Polish-Lithuanian Commonwealth in 13th—16th c.: Tools, Concepts, and Practices of Armed Violence. - Manuscript.

In partial fulfilment of the requirements for the degree of Candidate of Science in History with major 07.00.02 – World History. – National University „Kyiv-Mohyla Academy”. – Kyiv, 2011.

The dissertation is devoted to the existence of chivalric military technology on the territory of Kyiv Ruthenian and the Polish-Lithuanian Commonwealth in a broader background of Medieval Western civilization from the early thirteenth century (when knight's combat practice in the Galician-Volhynian principality has become not only an important tactical factor in the struggle for hegemony in the Kievan Ruthenian Realm, but also the factor of identity and communication in existence of Ruthenian military elites), to the military reforms of King Stefan Batory in Polish-Lithuanian Commonwealth in 1577. Since knight's cavalry finally was transformed into Hussars. Special attention is paid to the knight's arms and armour and concepts and practice of it's usage. In thesis author had combined principal methods of historical research with methods of military history, military anthropology, history of arms and armour.

Key words: Kiev-Ruthenium Polish-Lithuanian Commonwealth, chivalric military technology, knight, mounted shock combat, lance, sword, armour.

